

ראיית האבות ופדיון הבן: חרדת ההשפעה אצל ר' נחמן מברסלב

ציפי קויפמן

המחלקה למחשבת ישראל, אוניברסיטת בר-אילן

ר' נחמן מברסלב גדל בבית הבעש"ט במז'יבוז'. על פי עדותו, כבר בהיותו ילד קטן נהג להשתטח על קברו של הבעש"ט, שנפטר תריסר שנים קודם הולדתו, ולשוחח עימו. גם בבגרותו ליווה אותו הבעש"ט והתגלה לו לפעמים, ומפעם לפעם עלה ר' נחמן על קברו לשאול בעצתו. הבעש"ט, סבא רבא של ר' נחמן, מכונה בפיו לעיתים "זקנו". כמו שאר הצדיקים החסידים, גם ר' נחמן רואה בו אב רוחני, אך אצלו מדובר בזיקה משפחתית ישירה ובהמשכיות שושלתית רבת משמעות.

ר' נחמן חזר וביקש "לראות את האבות". מיהם האבות ומה פשר הרצון לראותם? בפשטות, הכוונה לאבות האומה, ולעיתים הוא נקב בשמותיהם: אברהם, יצחק ויעקב. אך עיון מעמיק חושף שר' נחמן מיקם את עצמו לא רק למול אבות האומה אלא גם למול משה, רשב"י, האר"י, ובראש ובראשונה - הבעש"ט. לרצונו לראות את האבות היה מגוון מובנים: לפגוש, לחזות, להבין, לבדל מעצמו, להפנים לתוכו, להיות בעצמו. מדובר בראייה שהיא עמידה מעריצה מולם, שהיא בחינה עמוקה של הכוחות שמניעים אותו עצמו, שהיא ניקוי מהשפעה; זוהי ראיית מעלתם, השגת מעלתם, ואף מעבר לכך: אולי הוא שאף לראות את האבות רואים

* מאמר זה נכתב מתוך דיון עם חברותיי לקבוצת המחקר "פסיכואנליזה וקבלה", שפעלה במכון ון ליר בירושלים בשנים 2015-2017. ברצוני להודות לחברות ועדת ההיגוי של הקבוצה - ד"ר רות קרא-איונוב קניאל, פרופ' חביבה פדיה וחני בירן - וכן לשאר חברות הקבוצה, ובפרט לרבקה ורשבסקי, על השיח המתאגר והמרתק, ועל התובנות שהעניקו לי ושהעשירו את מאמרי. כן ברצוני להודות לפרופ' צבי מרק על הערותיו המועילות.

חלום הכלהות והגדולה

דומני שאפשר לסרטט קו עדין העובר כחוט השני בין מגוון המסורות ומצביע על יחסו המורכב של ר' נחמן לאבותיו בכלל, ולבעש"ט בפרט. קו זה מקבל ביטוי חד וברור בחלום שחלם ר' נחמן באחרית ימיו, שבו מעומתת דמותו עם דמותם הנערצת של אבותיו. ראשיתו של החלום בדידות, מבוכה ואימה, וסופו חיבוק ואישור מוחלט של האבות לגדולתו. בתחילת החלום אבותיו הם מקור לתחושות בושה ואשמה, ובסופו הם מתגאים בו - כלומר הוא זוכה לחזות בראייתם אותו בגדולתו:

חלו' [ם] כסליו תק"ע.

הייתי יושב בביתי (היינו בבית הקטן שהוא יושב בו) ולא הי' [ה] שום אדם נכנס אצלי, והי' [ה] תמו' [ה] בעיני. ויצאתי לחדר הב', וגם שם לא הי' [ה] שום אדם. ויצאתי להבית הגדול ולביהמ"ד [=ולבית המדרש] ולא הי' [ה] שם ג"כ [=גם כן] שום אדם. ויישבתי בדעתי לצאת אל החוץ.

ויצאתי לחוץ וראיתי שעומדים בני אדם עיגולים ועיגולים ומתלחשים זה עם זה, וזה מתלוצץ ממני וזה משחק בי וזה מעיז פנים כנגדי וכיוצא. ואפי' [לו] אנשים שלי היו ג"כ כנגדי, קצת העיזו נגדי וקצת התלחשו בסוד ממני וכיוצא כנ"ל. וקראתי לא' [חד] מאנשיי ושאלתי אותו: "מה זאת?", והשיב: "איך עשיתם כזאת, הייתכן שתעשו ח"ה [=חילול השם]?"⁸ כזה?". ואני לא ידעתי כלל על מה הם מתלוננים עלי. וביקשתי את האיש הנ"ל שילך ויקבץ אצלי איזה אנשים מאנשי שלומנו, והלך מאתי ולא ראיתיו עוד.

ויישבתי בעצמי מה לעשות. ויישבתי עצמי להפליג עצמי לאיזה מדינה אחרת, ובאתי לשם והי' [ה] שם ג"כ כן, שהיו עומדים שם ג"כ בני אדם ודיברו מזה, כי גם שם יודעים עניין הנ"ל. ויישבתי עצמי לישב באיזה יער ונקבצו אלי חמישה אנשים מאנשינו. והלכתי עמהם ליער וישבנו שם. וכשהיינו צריכים לאיזה דבר לאכילה וכיוצא, היינו שולחים אחד מהאנשים הנ"ל וקנה לנו מה שהיינו צריכים. והייתי שואל אותו אם נשקט הרעש, והשיב לאו כי עדיין הרעש הנ"ל חזק מאוד.

אם כן, ר' נחמן רואה בחלומו את עצמו בבדידותו ובשפלותו, מושא לביקורת ולהתנגדות. חסידיו נוטשים אותו, נותרים עימו רק מתי מעט, והוא גולה ליער.

בתוך שהיינו יושבים שם בא זקן א' [חד] וקרא אותי, ואמר שיש לו איזה דבר לדבר עמי. והלכתי עמו והתחיל לדבר עמי. ענה ואמר: "האתה תעשה כזאת, ואיך אין אתה מתבייש בפני אבותיך נגד זקנך ר"ן [=רבי נחמן מהורודנקא] ונגד זקנך הבעש"ט, ואיך אין אתה מתבייש מתורת משה ומהאבות הקדושים אברהם

אותו, רואים בו את האב. כל סוגי הראייה בלולים בכמיהה לראות את האבות, כולם ובלבד שלא לפעול מכוח האבות המוטמעים בו ללא הבחנה וללא התבוננות, כפי שיתבאר להלן.

באחת המסורות משמו של ר' נחמן מסופר על תפילתו בנעוריו לראות את האבות, ועל התגלותו של הבעש"ט אליו, שאותה הוא פירש כמסר שזה עיקרו: השלך את תאוות האכילה ואז תזכה לראות את האבות.¹ לפי מסורת מאוחרת יותר, ר' נחמן אומר שקודם נסיעתו לארץ ישראל נודע לו איך אפשר לראות את האבות, והוא הבין שהנסיעה היא אמצעי לכך - ובפרט ההפלגה בים.² לאחר ששב ר' נחמן מארץ ישראל, הוא טען ש"השיג את העבודה של אבות העולם".³ האם גם זה הוא אופן של ראיית האבות? בתורותיו מדבר ר' נחמן על "התנוצצות אור האבות"⁴ - האם גם לכך יש זיקה לרצונו לראות את האבות?

אבקש לטעון כי ראיית האבות היא עניין מרכזי אצל ר' נחמן. עמידתו לנוכח האבות, ועמידתו כאב בפני עצמו, הן סוגיה מכרעת בניתוח אישיותו ובהבנת תורותיו וסיפוריו. האבות הם המסורת, הם הכוח המניע את בניהם, הם "המבשר" בלשונו של הרולד בלום.⁵ ראיית האבות היא היכולת להסיר את המעטה מהלא-מודע, מההבניות המכוננות את האדם, ולבחון את מקורות ההשפעה של הבנים. ראיית האבות היא כלי רב עוצמה בדה-אוטומטיזציה של הפנמת האבות. כאשר אדם מסוגל לראות את המנגנונים המפעילים אותו, את הכוחות הפועלים בו, ממילא הוא יכול לבחור לצמצם או להעצים אותם. אם כן, ראיית האבות היא במבט ראשון עמדה של הערצה ומבט מלמטה למעלה על דור ההורים, אך לאמיתו של דבר היא התבוננות חקרנית אקטיבית שתוחמת את דמותם כדי להתמקם מולם או לעומתם, ולהפוך לאב.

בשני מאמרים קודמים עמדתי על סוגיות ספציפיות בהגותו של ר' נחמן, שמאפשרות להבין כיצד הוא מבנה את דמותו של הבעש"ט כמקור השראה מצד אחד, וכמי שיש לצעוד אל מעבר לו מצד שני. עסקתי בכך בהקשר של התמודדות עם "דיבורים קשים" בכלל, והתמודדותו של הבעש"ט עם מאבק הרבנים בפרנקיסטים בפרט,⁶ ובהקשר של תפקידו של הצדיק כמתקן וכמעלה נשמות.⁷ בדיון הנוכחי אבקש לסרטט מסגרת רחבה יותר, שמתוכה מתבאר המהלך של ר' נחמן ביחס לבעש"ט, מהלך המודגם בשני מאמריי הקודמים וניכר מעיון בסוגיות נוספות.

¹ חיי מוהר"ן המנוקד, ירושלים תשנ"ה, סיפורים חדשים, צב (להלן: חיי מוהר"ן).

² שם, נסיעתו לארץ ישראל, קמז.

³ שבחי הר"ן, ירושלים תשנ"ה, סדר הנסיעה, כב (להלן: שבחי הר"ן).

⁴ ראו לדוגמה ליקוטי מוהר"ן, ירושלים תשנ"ד, קמא, נז ג (להלן: ליקוטי מוהר"ן).

⁵ הרולד בלום, חרדת ההשפעה: תיאוריה של השירה, בתרגום עופר שור, תל אביב: רסלינג, 2008.

⁶ ציפי קויפמן, "הבעש"ט של ר' נחמן: פרק בהבניית דמות האב", קבלה 36 (תשע"ז), עמ' 157-191.

⁷ Tsipti Kauffman, "Self-Image and the Father-Figure: R. Nachman of Breslav on Repairing the Souls of the Dead," *Harvard Theological Review* 110, 4 (2017), pp. 604-626

⁸ ביטוי זה הושמט והוחזר ובכמה מהמהדורות נכתב "חטא גדול". ראו בפירוט אצל צבי מרק, כל סיפורי ר' נחמן מברסלב: המעשיות, הסיפורים הסודיים, החלומות והחזיונות, ירושלים ותל אביב: מוסד ביאליק וידיעות ספרים, תשע"ד, עמ' 323, הערה 4. הביטוי הופיע בכמה מקומות אחרים לאורך החלום, והושמט. ראו שם.

י"י [=יצחק יעקב] וכו'? מה אתה סבור שתשב כ[אן], האם אתה יכול לישב כאן תמיד, הלוא המעות שלך יכלה ואתה איש חלוש, ומה תעשה. וכי אתה סבור שתפליג לאיזה מדינה, ממ"נ [=ממה נפשך], אם לא ידעו שם מי אתה לא ייתנו לך מעות. ואם ידעו מי אתה לא תוכל להיות שם, כי גם שם יודעים מזה". השבתי לו: "מאחר שהוא כן שאני מגורש כזה, יהי' [ה] לי עוה"ב [=עולם הבא]?" השיב: "עוה"ב אתה סבור שיהיה לך, אפילו בגי' [הינום] לא יהי' [ה] לך מקום להיטמן שם, כי עשית ח"ה [=חילול השם] כזה". השבתי לו: "לך לך, הייתי סבור שתנחמו אותי ותדברו על לבי, עכשיו אתם עושים לי ייסורים, לכו לכם". והלך מאתי הזקן הנ"ל.

הזקן המופיע בחלומו של ר' נחמן מעצים את תחושת הבדידות והנטישה, שכן מתברר כי גם אבותיו ואבות אבותיו של ר' נחמן מתנכרים אליו. הוא מגורש מהעולם הזה, מהעולם הבא ואף מהגיהנום, ואין שום מקום שיוכל להפליג אליו ולהסתתר בו מפני האשמה הרובצת עליו.⁹ ובהיותי יושב שם יישבתי עצמי, מאחר שאני יושב כאן זמן רב כזה, יכולים לשכוח לגמרי את הלימוד. וציוויתי לאיש הנ"ל ששלחנו לעיר בשביל צרכינו שיבקש שם איזה ספר ויביא לנו, והלך אל העיר ולא הביא ספר. והשיב שא"א [=שאי אפשר] להביא, כי בוודאי אסור לגלות בשביל מי צריכין הספר, ובהצנע א"א למצוא ספר. והי' [ה] לי ייסורים גדולים על שאני נע ונד וגם אין לי שום ספר, כי יכולין לשכוח את הלימוד לגמרי. אח"כ חזר ובא הזקן הנ"ל ונשא ספר תחת זרועותיו, ושאלתי אותו. ולא ידעתי כלל איך להניח את הספר. ופתחתי את הספר ולא ידעתי בו כלל, והי' [ה] דומה בפני כלשון אחר וככתב אחר, כי לא ידעתי בו כלל כלל לא, והי' [ה] לי ייסורים גדולים מזה. והייתי מתירא גם מאותן ה' אנשים שהיו עמי שכשייטודע להם זאת, אולי גם הם יפרדו ממני.

כעת מתברר עומק הגלות, באשר זוהי גם גלות פנימית. ר' נחמן איבד את כוחותיו, שכח את תלמודו, והוא חושש לאבד את המעט שעוד נותר לו.

ושוב קרא אותי הזקן הנ"ל לדבר עמי והלכתי עמו. והתחיל שוב לדבר כנ"ל, "איך עשיתם כזאת, איך אין לכם בושה וכו', כנ"ל, הלוא אפי' [לו] בגי' [הינום] לא יהי' [ה] לך מקום להיטמן שם". אמרתי לו: "אם הי' [ה] אומר לי כזאת אדם מבני עולם העליון הייתי מאמין לו". והשיב: "אני משם", והראה לי דבר שהוא משם. ובא על דעתי המעשה של הבעש"ט ז"ל, המעשה הידוע, ואז הי' [ה] סבור הבעש"ט ג"כ שאין לו עוה"ב, ואמר: "אני אוהב את הש"י [=השם יתברך] בלי עוה"ב".

⁹ ראו בהקשר זה גם בליקוטי הלכות: "וכמו שפעם אחת שמעתי מרבנו זכרוננו לברכה שאמר לענין כזה, ומה יהיה אם לא יהיה לי עולם הבא מה לעשות ואם יגיע לי גם גיהנם. והגביה ידיו כאומר שצריך האדם להתרצות על הכל, כי בודאי לא יעשה השם יתברך עוולה נגדו חס ושלוש, כי צדיק וישר הוא וכו' (ר' נתן, ליקוטי הלכות, הר ברכה תשע"ד, הלכות פסח ט, יח).

והשלכתי את ראשי לאחורי במרירות גדול מאוד. וכאשר השלכתי את ראשי כך, באו אלי ונקבצו אצלי כל הנזכרים למעלה שאמר לי הזקן להתבייש מהם, דהיינו זקניי והאבות וכו' ואמרו לי הפ' [סוק] "ופרי הארץ לגאון ולתפארת", ואמרו לי: "אדרבה, יהי' [ה] מתפארין בכם". והביאו לי כל האנשים שלי ובניי (כי גם בניי נפרדו ממני בתחילה בעת הנ"ל), ודיברו על לבי דברים כאלו ההפך מהנ"ל. מה שהשלכתי את ראשי, אם הי' [ה] אדם שעבר ח' מאות פעמים על כל התורה כולה, אם הי' [ה] משליך את ראשו במרירות כזה, בוודאי היו מוחלין לו. ושאר הטוב איני רוצה לספר לכם, כי אח"כ בוודאי הי' [ה] טוב.¹⁰

לאחר שהזקן מוסיף להטיח דברים בר' נחמן, עולה בדעתו "המעשה של הבעש"ט". בעקבות זיכרון זה שצף בחלום משליך החולם את ראשו לאחור "במרירות גדול מאוד". או אז מתהפך הגלגל בדרמטיות ו"אחר כך בוודאי היה טוב".

ר' נחמן נהג לשתף את חסידיו במתחולל בעולמו הפנימי, ובכלל זה בחלומותיו.¹¹ חלומות מעטים מאוד שתועדו בידי תלמידיו מתארים בדידות, מצוקה פנימית או תחושת נחיתות.¹² חלום זה מתאר בפירוט את תחושת הבדידות והאשמה, אך מציג בשלמות גם את התיקון. יוסף וייס דן בחלום בהרחבה ומכנה אותו "חלום הבלהות",¹³ אך ייתכן שראוי לכנותו "חלום הגדולה" דווקא. על אף היותו חלום רע לכל אורכו, למרבה ההפתעה סופו טוב, והסוף משפיע מאורו על הצללים הרובצים על רוב רובו. הסוף הטוב מפתיע גם לנוכח מצבו הבריאותי הקשה של ר' נחמן בזמן שבו חלם את החלום וסיפר עליו לחסידיו, ולנוכח סופו הקרב.

וייס מציין שהחלום מבטא רגשות קשים של בושה ואשמה שליוו את ר' נחמן כל חייו. רגשות אלו משקפים את עמידתו למול החברה ובתוכה, ולמול דור האבות והבנים. אך בראש ובראשונה החלום משקף בעוצמה רבה את הביקורת העצמית של ר' נחמן ואת הסכסוך

¹⁰ מרק, כל סיפורי ר' נחמן (לעיל הערה 8), עמ' 323-325, מתוך כ"י חיי מוהר"ן ר' נפתלי.

¹¹ ראו לדוגמה שם, עמ' 125, 134, 135, 156, 177, 187, 191, 219-220, 258. לדין בכמה מחלומותיו ראו אלחנן ניר, יהודי בלילה: מסע בעקבות חלומותיו של ר' נחמן מברסלב, ראשון לציון: ידיעות ספרים, תשע"ז.

¹² בחלום אחד הוא אינו מסוגל לומר תורה בפני חסידיו בחג השבועות, אך הוא מאשים בכך את חסידיו ואומר שהדבר הוא מחמת "עוביים" וגסותם (מרק, כל סיפורי ר' נחמן [לעיל הערה 8], עמ' 191). בחלום אחר, שחלם סמוך למותו, הוא נוכח בחתונה שבה הקהל שר ומרקד סביב החתן, ולאחר מכן הוא רואה את החתן שוכב בצד ותוהה על כך (שם, עמ' 379-380). דומה כי פשר החלום נעוץ במתואר בראשיתו: מסופר שר' נחמן מגלה לר' נתן שהוא קץ בהנהגה וחפץ "לבחור לו מקום לישב בעצמו לבדו". כאן הבדידות מוצגת כבחירה מרצון ולא ככורח. כמו כן, מתואר חיזיון שבו ר' נחמן עומד למבחן קריאה ("ליינען") ואינו מצליח, ובסופו של דבר הוא מבין שהחיסרון שלו משקף חיסרון באלוהות, ומתוך כך הוא זוכה ל"מוחין חדשים" (שם, עמ' 119-120). אמנם ר' נחמן אינו מכנה חיזיון זה "חלום", אך קווי המתאר הבסיסיים - תחושת נחיתות וכישלון, ומתוך כך צמיחה למדרגה גבוהה יותר - תואמים את החלום הנידון לעיל. על חיזיון זה ראו גם צבי מרק, התגלות ותיקון בכתבי הגלויים והסודיים של ר' נחמן מברסלב, ירושלים: מאגנס, תשע"א, עמ' 3-20.

¹³ יוסף וייס, מחקרים בחסידות ברסלב, ערך והדיר מנדל פייקאז', ירושלים: מוסד ביאליק, תשנ"ה, עמ' 42-57.

קשה שהיה כרוך באובדן מדרגותיו הרוחניות עד כדי אייכולת להתפלל מתוך סידור.²⁰ ר' נחמן בחלומו מפליג למדינה אחרת, רחוק מתומכיו ומחסידיו, ונקלע גם הוא למצב נפשי קשה ביותר. בין השאר הוא שוכח את תלמודו, ואינו מסוגל לעיין בספר המובא לפניו. בנסיעתו של ר' נחמן לארץ ישראל, כתריסר שנים לפני חלומו זה, שלט ר' נחמן במצב, והוריד עצמו לקטנות בכוונה תחילה כדי להשיג את הגדלות הנכספת. הוא הדגיש שלעומת הבעש"ט - שלא היה יכול להתמודד עם ירידתו לקטנות (קרי המצוקה שנקלע אליה בנסיעתו לארץ) ועל כן לא זכה להגיע אליה - הוא עצמו, היות שהוריד עצמו במכוון לקטנות דקטנות, דרכו צלחה בסופו של דבר.²¹ מרתק לראות את הניגוד בין החלום לבין הפעולה במציאות: בחלומו ר' נחמן עובר את המסע הבעש"טני, וחוזר על הדפוס של הבעש"ט שנועד לכישלון, ואילו במציאות הוא השכיל להימנע מלחזור על הדפוס הזה. כלומר, הבעש"ט מתפקד בחלום הן כאב אשר נכשל ומוריש לבנו, לר' נחמן, את דפוס הכישלון, הן כאב תובעני אשר עומד ומתבונן בבן הכושל וגורם לו לתחושת אשמה ובושה.

בקטע אחר בחלום מעומתת תגובתו של הבעש"ט עם תגובת ר' נחמן. אזכור התמודדותו של הבעש"ט עם אובדן העולם הבא ("המעשה הידוע")²² מגביר את אשמתו ובושתו של ר' נחמן למולו. ר' נחמן שואל בחרדה: האם יהיה לי חלק לעולם הבא? ובעל החלומות מנופף לעומתו: אילו היה הבעש"ט במצבך, הוא היה זונח את העולם הבא שלו ואומר שהוא אוהב את ה' גם בלעדיו. אתה, לעומת זאת, עסוק בשאלה אם תזכה לעולם הבא, ותוהה אם הזקן שאמר שלא תזכה לו ראוי לאמון ומוצאו "משם", מהעולם העליון.

כביכול, אילו היה ר' נחמן צאצא ראוי לבעש"ט, אזי בעקבות היזכרותו במעשהו של אבי סבו היה גם הוא מכריז על אהבת האל שבו, על אף אשמתו ובידודו ושכחת תלמודו, ולמרות העובדה שאפילו את העולם הבא שלו איבד. אלא שר' נחמן אינו מסוגל להגיב באצילות כזאת, במידת ההשתוות, ועל כן האשמה והבושה מתעצמות בו עד כדי השלכת ראשו לאחור במרירות. לשון אחר, בעמידתו של ר' נחמן בודד, אשם ומבויש מול אבותיו, הדמות המרכזית שהוא פוסע אחריה, שלא לומר כושל בעקבותיה, היא הבעש"ט, ועל כן ייאשו מגיע לשיא לאחר שנזכר במעשהו של הבעש"ט, שר' נחמן אינו מסוגל לחקותו. ואף על פי כן, השלכת הראש היא נקודת המפנה בחלום. לאחריה הבושה הופכת "לגאון ולתפארת";

הפנימי שבנפשו. וייס מזהה את הזקן שמופיע כמה פעמים בחלום עם הסב משפולא, יריבו של ר' נחמן.¹⁴ אמנם הוא מציע ש"כמעט שהיינו חושבים אותו לקולו הפנימי או למצפוננו של המבודד",¹⁵ אך הוא בוחר לראות בזקן בעיקר ייצוג של המחלוקת הקשה שר' נחמן היה נתון בה מול הסבא. בהקשר זה, וייס מציע גם לקשור את החטא שר' נחמן מואשם בו בחלום, ואת אייכולתו לקרוא בספר, עם "פיתויי המינות היהודית",¹⁶ קרי השבתאות והפרנקיזם.¹⁷ את העובדה שדמות הזקן בחלום, עם כל הביקורת שהיא מייצגת, אינה דמות שטנית והיא "כמעט סימפטית", וייס מייחס לרגשי ההשלמה של ר' נחמן קודם מותו ולכמיהתו לפיוס.¹⁸

לעומת קריאתו של וייס, המענגת את תוכני החלום באירועים ובאישים קונקרטיים (החטא מוגדר ומסווג, והזקן מזהה ונקרא בשם), מיכה אנקורי רואה בחלום ביטוי למצב קיומי, ולאפשרות להיגאל מתוך קבלת גזרת הגורל האנושית, שמהותה אשמה, בושה ובדידות. הזקן, לדבריו, הוא ייצוג כולל של אבותיו של ר' נחמן הנזכרים בחלום: אבות האומה, ר' נחמן מהורוקא (סבו של ר' נחמן מצד אביו) והבעש"ט; ואילו האשמה והבושה מייצגות תחושה קיומית כוללת ואינן מיוחסות למעשה או לנטייה ספציפיות.¹⁹

ברצוני להציע כיוון נוסף, הממקד את המבט ביחסו של ר' נחמן לבעש"ט כפי שהוא משתקף בחלום. הבעש"ט נוכח בחלום באופנים גלויים וסמויים. באופן גלוי נזכר הבעש"ט בראשית החלום, לצד אבות האומה ור' נחמן מהורודנקא, שמולם חש ר' נחמן אשמה ובושה; כמו כן, לקראת סוף החלום נזכר ר' נחמן במעשה הידוע מהבעש"ט, שסבר שאיבד את העולם הבא ואמר שהוא אוהב את ה' גם ללא העולם הבא. הבעש"ט נזכר (באופן מובלע) גם כאשר "נתקבצו ובאו אלי כל האישים הגדולים [שנזכרו קודם לכן, ובכללם הבעש"ט], שהזקן אמר לי להתבייש בפניהם".

באופן סמוי נוכח הבעש"ט בחלום כאשר ר' נחמן חווה בחלומו חוויה הדומה לזו שחווה הבעש"ט בעת נסיעתו לארץ ישראל. על פי המסורות, במהלך נסיעה זו הבעש"ט חווה משבר

¹⁴ על יריבות זו ראו שם, עמ' 9-35.

¹⁵ שם, עמ' 47.

¹⁶ שם, עמ' 53.

¹⁷ וייס מבאר את המחלוקת כולה בזיקה להאשמה הדדית בשבתאות. ראו שם, עמ' 5-35.

¹⁸ שם, עמ' 56. עוד לעניין ההקשר ההיסטורי האפשרי של החלום ראו מרק, כל סיפורי ר' נחמן (לעיל הערה 8), עמ' 323 ואילך. אצל לוי יצחק בנדר מובאת מסורת שלפיה ר' נחמן מספר את חלומו בליל שבת, לאחר שהחסידים המתינו לו שעה ארוכה, עד אשר ניגש ר' שמעון לחדרו ומצאו "עומד בשלולית של דמעות" (לוי יצחק בנדר, **שיח שרפי קודש**, ז, ירושלים תשס"ט, סעיף טז). על פי מסורת זו רמז ר' נחמן בדבריו על המחלוקת העתידה לפלג את החסידות הזאת. ואולם, אי אפשר שלא לראות בחלום בראש ובראשונה תיאור של חוויה קיומית בהווה.

¹⁹ מיכה אנקורי, **מרומי רקיעים ותחתיות שאול: מסע הנפש של רבי נחמן מברסלב**, תל אביב: רמות, אוניברסיטת תל אביב, תשנ"ה, עמ' 89-93. עם זאת, בדיון קודם בחלום זה אנקורי מציע שהזקן הוא הסבא משפולא, המייצג את דמות הצדיק העניו, המאשים את ר' נחמן בהתנשאות. ראו הנ"ל, **הלב והמעין: חסידות ופסיכולוגיה אנליטית**, תל אביב: רמות, אוניברסיטת תל אביב, תשנ"א, עמ' 214-220.

²⁰ ראו ציפי קויפמן, "מסעו של הבעש"ט לארץ ישראל", **ציון**, פ, א (תשע"ה), עמ' 7-41.

²¹ על מסעו של ר' נחמן לארץ ישראל ראו לדוגמה ארתור (אברהם יצחק) גרין, **בעל היסורים: פרשת חיי שר' נחמן מברסלב**, בתרגום ברוך שראל, תל אביב: עם עובד, תשמ"א, עמ' 69-95.

²² למעשה זה כמה גרסאות. על פי אחת מהן מדובר באירוע שהתרחש בדרכו של הבעש"ט לארץ ישראל, בעת ששהה באיסטנבול. הוא עשה את חג הפסח עם חסיד חשוך בניס ובירכו בבן, ובעקבות זאת שמע כרוז שמימי המודיע לו שהפסיד את חלקו בעולם הבא משום שהטריח את הקב"ה. הבעש"ט הגיב על ההודעה בשמחה, כי כך יוכל לעבוד את ה' ללא פניות. ראו מיכאל לוי-רודקיןסון, "עדת צדיקים", **סיפורים חסידיים מלמברג לבוב**, ההדיר גדליה נגאל, ירושלים: המכון לחקר הספרות החסידית, תשס"ו, סעיף ג, עמ' 33-36. על מסורת זו ראו קויפמן, מסעו של הבעש"ט (לעיל הערה 20), עמ' 31-34. כן ראו לוי יצחק בנדר, **שיח שרפי קודש**, ב, ירושלים תשנ"ד, סעיף שו.

ר' נחמן אינו מגיע למדרגתו של הבעש"ט, אך במבט מעמיק מתברר שדרגתו נעלה יותר. ולראיה, האבות כולם יוצאים מגדרם כדי לשבח.

הרולד בלום, בספרו **חרדת ההשפעה**, מסרטט בחדות את העמדה הנפשית של יוצר גדול (המכונה "אפיב") שחש שהגיע לעולם באיחור, ושקדם לו ה"מבשר", יוצר גדול אחר שמשפיע עליו בעוצמה. חרדת ההשפעה, טוען בלום, היא המניעה את היצירה של האפיב והיא היצירה עצמה.²⁷ האפיב הוא "קורא חזק" ביצירתו של המבשר שלו, שכן קריאתו היא "קריאה מנשלת" או "קריאה שגויה" של המבשר, הממיתה ומחיה את המבשר בעת ובעונה אחת. בלום טוען שהנושא הסמוי של יצירות רבות הוא חרדת ההשפעה.²⁸ הוא קובע כי "כתיבה גדולה מבצעת תמיד קריאה מנכסת חזקה (או חלשה) של כתיבה שקדמה לה".²⁹

בלום רואה ביחסי אב ובן מטפורה משמעותית ליחסי משוררים ויוצרים. בהתייחסו לאב הקדמון הוא משתמש בדימוי של "כרוב סוכך" (על פי יחזקאל כח, יד-טו), כעין ישות אלוהית מגוננת שאינה מאפשרת לראות את השמיים או להגביה עוף. זו ישות מגינה אך גם מקטינה, גורמת משבר וייסורים. העמידה מול האב הקדמון מובילה, לדברי בלום, לתגובה רוויזיוניסטית, שהיא בעיניו מנגנון הגנה ובה בעת יציאה להתקפה. הוא מתאר שש דרכי התמודדות עם ההשפעה של האב. דרכים אלו, לדבריו, מתקשרות למנגנוני ההגנה שניסחה אנה פרויד, וניגע בכך בהמשך.³⁰

החלת טענתו של בלום על ר' נחמן ממחישה את המטפורה של אב ובן גם בעולם הממשי של אבות, בנים ובני בנים, אך לא רק בו. לכאורה לא היה ר' נחמן חרד מהשפעת הבעש"ט עליו, שהרי הוא שב וקורא להתחדשות ומגדיר את עצם זהותו ומהותו כ"חידוש".³¹ כלומר, הוא מדגיש את הפער והנתק בינו ובין אבותיו בכלל, והבעש"ט בפרט. אך גם אם הכמיהה לחידוש היא שורש נשמתו של ר' נחמן, אין ספק שיש בה צד של הגדרה עצמית לעומת בית גידולו. דבר זה ניכר במיוחד לאור הצורך התדיר של ר' נחמן להכריז על חדשנותו זו. זאת ועוד, ר' נחמן יודע היטב שכוח המשיכה הראשוני שלו וההילה שזכה לה נזקפים במידה רבה לזכות היותו צאצא של הבעש"ט.³² לכן הוא הקפיד על אלו שסברו כי יש לתלות את הישגיו בהיותו "מזרע האלקי הבעל שם טוב",³³ והדגיש באוזני חסידיו כי "אפילו אם היה

הבדידות - להתקבצות האבות, הבנים והחסידים סביבו; והאשמה - למחילה ול"שאר הטוב" שהחלום מסתיים בו.

כיצד מחוללת השלכת הראש את המפנה? חביבה פדיה מפתחת את הדיון על תנועת ההשלכה בחסידות בכלל, ואצל ר' נחמן בפרט.²³ ההשלכה היא תנועה הפוכה לאחיזה - אחיזה במדרגות, בהשגות, באינטרסים, בתשוקות. היא התנערות מכל החולף, מכל אשר הנפש נוטה לאחוז בו כדי להשיג אשליה של מקום. פדיה מראה שהחוויות האקסטטיות של הבעש"ט היו מלוות בתנועות גוף עזות שתוארו על ידי המתבוננים בו כהשלכת גופו.²⁴ אצל ר' נחמן ההשלכה נושאת כמה משמעויות: היא אקט של תשוקה עצומה שמבטל את כל התאוות החלקיות, את כל הפניות הזרות; היא אמצעי להוסיף ולהתעלות בסולם ההתפתחות הדתית מתוך שמיטת ההשגות והידע שנרכשו; והיא קפיצה קיומית לעבר הבחירה באמונה וחיוב האבסורד. פדיה מפרשת את האשמה של ר' נחמן בחלום הנידון כאשמה קיומית, שהיא למעשה ביטוי של ספק עצמי, של "החרדה שמא האבות יקומו מקברם ולא יהיו מרוצים".²⁵ ההשלכה האקסטטית, לטענתה, היא שחרור מהצורך באישור, פריעת הסדר החברתי-הסימבולי, בחירה בממשות הקיום בתוך הרגע. ההשלכה היא אפוא הרגע שבו האדם "מאשר בעצמו את עצמו ואת קיומו", והסוף הטוב הוא תוצאה מובנת מאליה של קפיצה זו אל האבסורד.

לכאורה ר' נחמן מתיימש ומצטער על שאין באפשרותו להידמות לבעש"ט ולקבל באופן הרואי את אובדן העולם הבא. אך ייאוש זה הוא למעשה קבלה שלמה ומוחלטת של מצבו, הוא האיפוס המוחלט, הוא האין שבלב החוויה האקסטטית, שההשלכה כמחווה גופנית היא ביצוע שלה.²⁶ אם נשוב ונמקד את המבט ביחסי ר' נחמן והבעש"ט בחלום, יתברר לנו עד כמה מצליח החלום לממש את משאלתו של ר' נחמן להיות צדיק הדור ולהפוך אב לאבותיו. הבעש"ט איבד את העולם הבא שלו, אך עדיין הייתה לו שליטה מסוימת על כוחותיו, על אהבתו לקב"ה וכדומה - ואילו ר' נחמן מאבד הכול ומוותר על הכול. אמנם במבט ראשון

²³ חביבה פדיה, **קבלה ופסיכואנליזה: מסע פנימי בעקבות המיסטיקה היהודית**, תל אביב: ידיעות ספרים, תשע"ה, עמ' 89-94.

²⁴ "וכאשר שמע [הבעש"ט] דיבור זה מפיהם תיכף השליך ראשו לאחוריו, ופניו נעשה לפיד אש ועיניו בולטות, כדרכו בהתפשטות הגשם בעת עלייתו בעולמות העליונים" (יעקב קידנר, **סיפורים נוראים: סיפורי של איש חב"ד**, מונקאץ' תרנ"ד, דף ו ע"א). וראו אצל פדיה (לעיל ההערה הקודמת), עמ' 367, הערה 91. במקומות אחרים מתואר ש"שחה לאחוריו", וראו להלן, בהערה 50, על תנועה גופנית זו.

²⁵ פדיה (לעיל הערה 23), עמ' 93.

²⁶ ברוח זו כותב גם אנקורי שהשלכת הראש היא צמצום והתבטלות של האני. ראו אנקורי, הלב והמעייין (לעיל הערה 19), עמ' 219-220. במובן מסוים, השלכת הראש היא העצמה והקצנה של מצב האידיעה המתואר קודם לכן, כאשר הובא הספר לר' נחמן. מחווה גופנית זו תואמת את הערך המוענק לשכחה ולאידיעה בתורתו של ר' נחמן, כפי שמדגימים דבריו אלה: "אמר מה שאין יכול לומר תורה לפרקים זהו חידוש יותר, שכבר מוכן ומזומן אצלי כמה חידושים גדולים, ובתוך כך הכל נשכח מאתי [...] וזה פלא גדול" (חיי מוהר"ן, מעלת תורתו וספריו הקדושים, שמא).

²⁷ בלום (לעיל הערה 5), עמ' 120, 202.

²⁸ שם, עמ' 176.

²⁹ שם, עמ' 198.

³⁰ למעשה, אביה, זיגמונד פרויד, הוא המבשר של בלום עצמו: בלום מכונן כלפיו יחס רוויזיוניסטי, וקורא אותו "קריאה מנשלת". עם זאת, בלום מתעקש שהוא אינו מושפע מפרויד אלא פועל במקביל לו כדי לאפיין יחסים בין-דוריים. ראו למשל שם, עמ' 38-39, 106, 113-114.

³¹ ראו לדוגמה חיי מוהר"ן, גדולות נוראות השגתו, רמו-רנא, רנד, רנו; שם, מעלת תורתו וספריו הקדושים, שפא, שפד. כן ראו שבחי הר"ן, סדר הנסיעה, לג בסופו.

³² "שהיה אז בערך שמונה עשרה שנים אף על פי כן נשאו לו פנים קצת אנשים מחמת שהיה נכד הבעל שם טוב זכרונו לברכה" (חיי מוהר"ן, לידתו ונסיעותיו, קח).

³³ שבחי הר"ן, כה.

הפסוק שאומרים לו אבותיו בסוף החלום מצביע בבירור על צמיחת גדולתו ועל ההכרה בו: "פרי הארץ לגאון ולתפארת" (ישעיהו ד, ב). מעבר לביטוי הכללי של שביעות רצון ונחת רוח, בפסוק זה מקודדים סמלים קבליים מובהקים. הארץ היא ספירת מלכות, השכינה, שאין לה מעצמה כלום, היא נוקבא. ספירת תפארת לעומת זאת היא המרכז של זעיר אנפין, הזכר האלוהי. שכינה היא כלי הקיבול, ותפארת היא השמיים, היא משפיעה באורה על השכינה/מלכות. ר' נחמן הוא "פרי הארץ": מתוך ארציותו השפלה, מתוך אינו, הוא עולה וצומח לכדי "גאון ותפארת"; מעמדת הנקבה המקבלת הוא עולה לעמדת הזכר המשפיע; מעמדת הבן הוא עובר לעמדת האב.

כאמור, חלום הבלהות והגדולה של ר' נחמן נחלם באחרית ימיו, אך התמה של ראיית האבות מלווה אותו מצעירותו. נבחן כעת כמה מופעים קודמים של ההשתוקקות של ר' נחמן לראות את האבות.

חזן הנעורים: ראיית האבות ותאוות האכילה

בנעוריו של ר' נחמן, בשבתו על שולחן חותנו, התפלל ר' נחמן לה' שיראה לו את אברהם, יצחק ויעקב. במסורת זו ר' נחמן קושר את היכולת לראות את האבות במאבק בתאוות האכילה:

הייתי רגיל לאכול הרבה מאוד [...] והי' [ו] לו יסורין מזה, והשליך זאת. וראה אח"כ שיש לו תאוה גם לאותו המעט שאוכל ונתיישב והתחיל שוב לאכול, כי מה לי כשאוכל מעט עם תאוה או הרבה. ולמה לי להפסיד גופי בחינם. והי' [ה] מניח כל התאוות בתוך תאוה זו של אכילה.

פעם אחת הי' [ה] יושב על השולחן אצל חמיו בשעת הסעודה השלישית של שבת, וישב בזווית והיה חושך בבית. והוא היה דרכו תמיד לעשות את שלו כדרכו והתחיל לבקש שיראה לו הש"י [=השם יתברך] את האבות א' י' [=אברהם יצחק יעקב].

והבטיח להש"י כשתראה לי זאת, אשליך גם את זאת התאוה, ועשה בזה מה שעשה, ונכנס בזה מאוד עד שיישן. ובא זקנו הבעש"ט ז"ל אליו בחלום ואמר לו הפסוק "ונתתי עשב בשדך לבהמתך". והקיץ, ונפלא בעיניו מה שייכות יש להפסוק הנ"ל למה שביקש.

ובא בדעתו שאיתא בתיקונים שעשב הוא ע"ב שין, ע"ב הוא בת עין, שין תלת אבהן. וזהו אם תרצה לראות אבהן א"א [=איאפשר] לך כ"א [=כי אם] "בשדך לבהמתך", צריך אתה לשדד הבהמיות תאוות אכילה. והשליך גם זאת התאוה.

ואמר שמעשה זו שייכה להמעשה של קבלת התורה.³⁹

להתמודד עם דיבורים קשים שניסרו בחללו של עולם (ליקוטי מוהר"ן, קמא, רז). לעומתו, החלום הנידון מציג את ר' נחמן כמי שידע לקבל באהבה את הדיבורים הקשים ואת הייסורים הכרוכים בהם, בלי לגלגלם הלאה לפתחם של אנשים אחרים. ראו קויפמן, הבעש"ט של ר' נחמן (לעיל הערה 6).

³⁹ מרק, כל סיפורי ר' נחמן (לעיל הערה 8), עמ' 144. וראו גם חיי מוהר"ן, סיפורים חדשים, צב. בחלק מהמהדורות הושמט המשפט האחרון - "ואמר שמעשה זו שייכה להמעשה של קבלת התורה" (ראו חיי

ממשפחה הירודה שבישראל היה זוכה גם כן למה שזכה על ידי עוצם עבודתו ויגיעתו.³⁴ הצורך של ר' נחמן לבדל את עצמו מאביו הקדמון ניכר גם בשלל אמירות מפורשות שלפיהן מעלתו שלו גבוהה ממעלת הבעש"ט.³⁵ אשר על כן, דומה שאין כמו דמותו של ר' נחמן לגלם את "הקורא החזק" של בלום, ואין כמו תביעת ההתחדשות הכמעט אובססיבית שלו לשקף את "המלנכוליה הנובעת מדבקוּתה הנואשת של התודעה היצירתית בראשונות".³⁶ אם כן, יצירה משמעותית כרוכה בהכרח בנישול היצירה הקודמת שהיא אב לה. התבוננות בתורתו ובדמותו של ר' נחמן מנקודת המבט של בלום מציעה להעניק תשומת לב מיוחדת לאופן המסוים - המנשל, המנכס - שבו ר' נחמן קורא את הבעש"ט, ולקרוא את הבעש"ט מבעד לעדשה זו. אך דווקא קריאות "שגויות" אלו של הבעש"ט הן הקריאות המחיות אותו.³⁷

דוגמה ליחס הרוויזיוניסטי של ר' נחמן לבעש"ט, גם אם שלא בידועין, יש בחלום הנידון. הסיפור על תגובתו של הבעש"ט לנוכח אובדן העולם הבא הוא סיפור הרואי. כאמור, מצד אחד הוא משמש לר' נחמן דוגמה ומופת, וכן סימן נוסף לאשמתו על שאינו יכול לנהוג כבעש"ט. מצד שני הקטנות, השלכת הראש וההתבטלות מפני הבעש"ט מביאות בסופו של דבר תהילה לר' נחמן והופכות את ייאושו להרואי עוד יותר מתגובתו של הבעש"ט. מרירותו של ר' נחמן ממתיקה את הכול, וכך הסיפור על הבעש"ט מקבל הקשר חדש שבמסגרתו מתברר שאפשר לפעול טוב ממנו. לפי המינוח של בלום ר' נחמן הוא "קורא חזק", שכן הוא מסוגל לקחת לידי את ה"טקסט" של הבעש"ט, ויהא המוצלח ביותר, לקרוא אותו כסוג של כישלון, ולקרוא מתוכו את עצמו כיצירה חדשה, כהצלחה, כאב לאבותיו. בכך מגשים החלום משאלה שפיעמה בר' נחמן כל חייו: מצד אחד לזכות להכרת האבות, להשתחרר מהאשמה שהוא מכונן דבר מה חדש בעולם באופן לא ראוי ומתכחש למסורת אבותיו, ומצד שני להסיר מעליו את משא האב הקדמון שלכאורה כבר חידש את כל אשר אפשר לחדש בעולם.³⁸

³⁴ שם. וראו גם שם, כו. עוד ראו **שיחות הר"ן**, ירושלים תשנ"ה, קסו (להלן: שיחות הר"ן).

³⁵ ראו לדוגמה חיי מוהר"ן, לידתו ונסיעותיו, קכא; שם, גדולות נוראות השגתו, רעט; שם, מעלת תורתו וספרי הקדושים, שנג, שנד, שעג. במהדורות מוקדמות הושמט "הבעש"ט והאר"י" ובמקום זה נכתב "וכו": "אפילו אם היה וכו' בעולם לא היה יכול להשתוות עמי". ראו **חיי מוהר"ן עם השמטות ומראי מקומות**, בני ברק [חש"ד], עמ' תא (להלן: חיי מוהר"ן עם השמטות); שבחי הר"ן, נסיעתו לא"י, ד. יש להעיר כי גם הבעש"ט העיד מפעם לפעם על גדולתו. ראו לדוגמה **דגל מחנה אפרים**: "זעתה שאני בעולם העולם עומד במדרגות הרוממות" (ר' אפרים מסדילקוב, **דגל מחנה אפרים**, ברדיצ'ב תקס"ט, פרשת בלק, עמ' קצג). אמנם אין להשוות את הכמות והאיכות של ההתבטאויות ברוח זו אצל הבעש"ט ואצל ר' נחמן.

³⁶ בלום (לעיל הערה 5), עמ' 43.

³⁷ "שירים חזקים הנם תמיד אותות של קימה לתחיה. המתים ישוּבו או שלא ישוּבו, אך קולם מתעורר לחיים, באופן פרדוכסלי לא בכוח החיקוי אלא בקריאה המנשלת" (שם, עמ' 203). שאול מגיד השתמש גם הוא בדינו של בלום, אך באופן אחר: הוא נעזר בנייתו של בלום למושג הבחינות אצל רמ"ק כדי לנתח את מושג הבחינה אצל ר' נחמן. ראו Shaul Magid, "Associative Midrash: Reflections on a Hermeneutical Theory in Likkutei Moharan," in idem (ed.), *God's Voice from the Void: Old and New Studies in Bratslav Hasidism*, Albany: SUNY Press, 2002, pp. 15-66.

³⁸ ייתכן שהחלום מכיל רכיב נוסף שקשור בבעש"ט ובאופן שר' נחמן קורא בו ואותו. באחת מתורותיו ר' נחמן מתייחס ל"דיבורים קשים" ולאופן שהצדיק מתמודד עימם, וקושר את מות הבעש"ט לאייכולתו

נחמן - במשך כמאתיים שנה, ונדפסה רק בשנים האחרונות.⁴³ הסיפור זכה לדיון מפורט ומעמיק אצל צבי מרק ואתיחס כאן רק להיבט השייך לענייננו.

הסיפור "המעשה מהלחם" נפתח כך: "יש א'יש] רך בשנים והי'ה] לו זקינו [צדיק] גדול מאוד, וגם הוא בעצמו לא הי'ה] קיי'עפ] [=עם הארץ]. וחלם לו שבא זקינו וא"ל [=ואמר לו] שיתן לב להמאכלים שיאכל היום".⁴⁴ האישי הרך בשנים מזוהה בבירור עם ר' נחמן (כפי שהוא עצמו מרמז בדיון עם חסידיו שלאחר הסיפור), וזקנו מזוהה בבירור עם הבעש"ט.⁴⁵ במהלך הסיפור מדריך הזקן את הרך בשנים כיצד למרק את גופו, שכן "היום רוצים למסור לך את הת'ורה]". מירוק הגוף כרוך ב"נתינת לב" לאכילתו, והוא מבין שראוי היה שיתענה קודם לכן. מאחר שלא עשה זאת, לקח הרך בשנים "איינמניש", כלומר סם משלשל חזק. אך עדיין היה סבור שלא מירק לחלוטין את מעיו, ולשם כך לקח אותו זקנו ל"נהר דינור". כשיצא ממנו בשלום ראה עולם חדש לגמרי. בעולם זה ראה שולחן ערוך, אך לאחר שנטל ידיו ראה במקום לחם "קופה של אותיות מעורבים שלא כסדר". זקנו הרגיע אותו ש"הברכה" (ברכת "המוציא לחם מן הארץ") שייכת לזה, כלומר שבגופו החדש ובראייתו החדשה הוא פוגש ישירות את החיות האלוהית, הנוכחת בלחם ומסומלת באותיות. הוא אוכל הכול עד הפירור האחרון, ואז פותח את פיו והאותיות שאכל יוצאות מפיו מסודרות: הוא אומר את עשרת הדיברות, ורואה את כל התורה כולה "וכל דור ודור ודורשיו [...] וכל מה שתוע"ל [=שתלמיד ותיק עתיד לחדש]."⁴⁶

מרק עומד על היבטים מרכזיים בסיפור: על הקשר בין אכילה לתורה ועל ייחודו של המן בהקשר זה, על מקום הסיגוף והעינוי, על משמעות האותיות וצירופיהן, על זיקת הדמויות האלמוניות כביכול לר' נחמן ולבעש"ט, ועוד. באופן כללי, הסיפור מצביע בעיניו על תפיסתו העצמית של ר' נחמן כמי שחווה התגלות אישית ולמעשה זכה לקבל את התורה כמשה. משום כך דמותו היא סוד, והסיפור על גדולתו אמור להישמר בסוד בקרב חסידיו. מרק מצביע על הקרבה בין "המעשה מהלחם" למסורת על רצון הנעורים של ר' נחמן לראות את האבות: בשני הסיפורים התנאי לזכייה בחיזיון הוא התמודדות עם נושא האכילה, הכרוכה בעינוי ובסיגוף; ובשני הסיפורים מדובר בנער רך בשנים הזוכה להדרכתו של זקנו (המת).⁴⁷ ברצוני להוסיף עוד ממד לדיונו של מרק לאור מסורת נוספת שעניינה אכילה והתגלות.

פדיון הבן

בספר **שבחי הבעש"ט** מסופר על הבעש"ט שבסעודת פדיון הבן אכל לחם, ובעת האכילה חווה חוויה מיסטית שקשרה אותו עם דמותו של משה רבנו:

⁴³ הרב אליעזר שלמה שיק הוא שפרסם את הסיפור בפעם הראשונה (אליעזר שלמה שיק, **אשר בנחל**, ה'ניו יורק תשל"ח). ראו אצל מרק, התגלות ותיקון (לעיל הערה 12), עמ' 24.

⁴⁴ שם, עמ' 26.

⁴⁵ שם, עמ' 28, 36-39.

⁴⁶ שם, עמ' 27.

⁴⁷ שם, עמ' 38-39.

האקספוזיציה מציגה את התמודדות הנעורים של ר' נחמן עם תאוות האכילה.⁴⁰ בתוך כך הוא מתלבט אם מיעוט אכילה היא הדרך הראויה למיגור תאוה זו. בהמשך מתאר ר' נחמן את רצונו לראות את האבות, רצון שבמבט ראשון אין לו קשר מהותי לסוגיית האכילה. אך ר' נחמן הצעיר מציע לקב"ה עסקה, כביכול, ומתנה את השלכת התאוה בראיית האבות. או אז מתגלה אליו הבעש"ט בשנתו ובפיו פסוק. כשמקיץ ר' נחמן הוא מבין שהפסוק אמור להיות מענה לבקשתו, ותוהה כיצד יש לבאר את דברי הבעש"ט. פרשנותו על סמך תיקוני הזוהר הופכת את ההתניה שהוא הציע ומחליפה את הסיבה במסובב: אם תשליך את תאוות האכילה אז תזכה לראיית האבות, ולא להפך.⁴¹

אמנם ר' נחמן ציין מפורשות מיהם האבות שהוא רוצה לראות - אבות האומה, אברהם יצחק ויעקב. אך המענה הראשון לבקשתו הוא החלום שבו הוא רואה את הבעש"ט. ר' נחמן, בהעניקו פשר לחלום, מתמקד בדברי הבעש"ט ורואה בהם עצה מעשית לראיית האבות, ומתעלם מעצם הופעת הבעש"ט בחלום. אך נראה שיש בחלום ממד נוסף, לא מודע, שמממש את משאלתו באופן חלקי או מקומי: הבעש"ט, אבי החסידות, סבא רבא של ר' נחמן עצמו, הוא האב המתגלה לו בראש ובראשונה. וייתכן אפילו שכאשר ר' נחמן הצעיר מבקש לראות את "האבות" בה"א הידיעה, הוא מרחיק עדות וליבו אינו מגלה לפיו שהאב שאליו הוא נושא את עיניו, האב שבשיחה ובמאבק עימו מתעצבת כל דמותו, אינו אלא הבעש"ט. בהקשר הנוכחי מוצע קו מחשבה זה כהשערה בלבד. המורכבות שבעמידתו של ר' נחמן כבן מול אביו הרוחני, הבעש"ט, מתבררת גם ממקורות אחרים, כפי שנראה להלן.

"המעשה מהלחם": התרוקנות וקבלת שפע

ר' נחמן קושר את חזון הנעורים שתואר לעיל עם "המעשה של קבלת התורה", הידוע בכינויו "המעשה מהלחם".⁴² מדובר במסורת ברסלבית שנשמרה בסוד - בהוראתו של ר'

מוהר"ן עם השמטות, עמ' קטו). בספר חיי מוהר"ן ימי מוהר"ן ימי התלאות עם השמטות חדשות והוספות, בית שמש תשס"ה, נזכרת בהקשר זה גם תורה נז בליקוטי מוהר"ן, קמא, שעוסקת בין השאר באכילה וב"הארות האבות".

⁴⁰ בכתבי ר' נחמן יש התייחסות מורכבת לסוגיית האכילה ומתוארים מאמציו לשבור את תאוות האכילה באמצעות תענית כבר בילדותו המוקדמת (שבחי הר"ן, א, ט, טז, כא; שיחות הר"ן, קעא, רמו). על פי מסורות מאוחרות ר' נחמן אומר מצד אחד שהתפילה וההתבודדות מחליפות את התענית והסיגופים, ומצד אחר שחסידיו משבחים אותו על שהרבה בתעניות ובסיגופים בהיחבא (ראו בנדר, שיח שרפי קודש, ב' לעיל הערה 22), סעיף רצח; חיי מוהר"ן עם השמטות, קונטרס ההוספות, עמ' תקפב; לוי יצחק בנדר, **נעם שיח**, א, ירושלים תשנ"ה, עמ' נט. לעומת זאת ראו הנ"ל, **שיח שרפי קודש**, ו, ירושלים תש"ס, עמ' שעו). עוד בנושא זה ראו שרה פריאנטי, "אכילה בתורתו של ר' נחמן מברסלב: היבטים מיסטיים ותיאורגיים", עבודת מוסמך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תשנ"ט.

⁴¹ מעניין שאפשר לבאר את הפסוק ביאור פשוט המנוגד להבנתו של ר' נחמן. לפי ביאור זה לא שידוד הבהמיות נתבע כאן, אלא הזנת הצד הבהמי באדם כפי הצורך. ראו אנקורי, מרומי רקיעים (לעיל הערה 19), עמ' 27-28.

⁴² בכ"י חיי מוהר"ן ר' נפתלי מובא "המעשה מהלחם" בסעיף הקודם לחזון הנעורים. לדיון נרחב בסיפור סודי זה ראו מרק, התגלות ותיקון (לעיל הערה 12), עמ' 21-70.

בין אכילתו של משה לאכילתו של הבעש"ט, כי אם מייחסת לבעש"ט כוונה להשיג באכילתו מה שהשיג משה בשעה ש"לחם לא אכל ומים לא שתה" בקבלת הלוחות השניים (שמות לד, כח).⁵² לכאורה מייחס הבעש"ט לעצמו מדרגה גבוהה יותר, שכן הוא לא נזקק לפרישות מצורכי הגוף כדי להגיע להשגה רוחנית גבוהה, אלא להפך - "ואכל הרבה". אמנם במסורת זו, שר' נחמן היה עשוי לקבל ישירות מדודו, ר' ברוך, מדובר על כוונת האכילה - שהיא גם כוונת ההשגה - ולא נאמר מפורשות מהו שהשיג הבעש"ט.⁵³ כמו כן, שלא כמו במסורת **משבחי הבעש"ט**, מסורת זו אינה מתארת מפגש עם משה רבנו.⁵⁴ מכל מקום, שתי המסורות מחזקות זו את זו כנרטיב בסיסי שר' נחמן הכיר, ולפיו הבעש"ט כיוון בשעת אכילתו להגיע למדרגתו של משה רבנו, ואולי אף פגש בו.⁵⁵

ב"המעשה מהלחם" שסיפר ר' נחמן, זקנו, הבעש"ט, מדריך אותו כיצד לאכול כדי להגיע למדרגת משה רבנו. במונח מסוים זו אולי הפגישה האינטימית ביותר עם דמותו של משה,

⁵² מסורת מאוחרת מפי ר' נפתלי מרופשיץ מייחסת לבעש"ט את האמירה שהתורה אינה מזכירה כלל שמשה אכל: "רק כתיב (שמות ב, כ) 'קראן לו ויאכל', אבל לא כתיב שאכל, והגם שבוודאי אכל, כי כתיב בארבעים יום שהיה בהר (שמות לד, כה) לחם לא אכל וגו', מוכח [מזה] דבשאר הימים אכל". הסיבה שלא נאמר שמשה אכל היא "חמת שאכילתו היה בגודל הזדככות מאוד, עד שלא יצדק לקרותו בשם אכילה גשמית" (ר' נפתלי צבי הורוויץ מרופשיץ, **זרע קודש**, ב, מונרו [ניו יורק] תשס"ה, פרשת ואתחנן, עמ' שלא). למסורת נוספת שיש בה וריאציה על כוונת האכילה של הבעש"ט והפגישה עם משה ראו ר' אהרן מז'יטומיר, **תולדות אהרן**, בית שמש תשס"ח, ליקוטים חדשים, עמ' תקצו.

⁵³ ר' נחמן עצמו סיפר על כוח האכילה שלו עוד בימי נעוריו: "ופעם אחת נטל את ידי וברך ברכת המוציא בסעודת ליל שבת קודש, וגם כל המסובין על שולחנו ברכו ברכת המוציא ואכלו את פתם, ותכף אחר שאכל פרוסת המוציא עלה במחשבתו למקום שעלה והתדבק בו יתברך בדבקות גדול וביראה נוראה, וישב בשתיקה ובעינים פקוחות ובדבקות עצום ונפלא כל הלילה, ולא הושיטו שום מאכל על השולחן כי נבהלו מפניו מאוד, והיו יראין לבלבל אותו. ובתוך כך האיר השחר ותנח החמה וברכו ברכת המזון ונפטרו מעל השולחן" (חיי מוהר"ן, יגיעתו וטרחתו בעבודת ה', רמ). במסורת זו משחזר ר' נחמן, כבר בראשית דרכו, את היכולת המופלאה של הבעש"ט להגיע למצב דבקות בזמן אכילת הפת ליד השולחן, בחברת אנשים. אמנם דומה כי המסורת הזאת מתקשרת לקדושת אכילת שבת דווקא, שהיא עניין מרכזי אצל ר' נחמן. כמו כן, נעדר ממנה הרכיב של מפגש עם משה רבנו, מפגש שכאמור מתקיים במסורת על הבעש"ט ומתעצם ב"המעשה מהלחם".

⁵⁴ דמותו של משה רבנו משמעותית עבור כל הצדיקים החסידים, למן הבעש"ט. הלה אף משווה את עצמו למשה רבנו. לדוגמה, ר' אפרים מסדילקוב מביא בשם הבעש"ט שאמר שאביו "לקחו בלא דיבור כמו משה רבינו עליו השלום" (דגל מחנה אפרים [לעיל הערה 35], עמ' רנז. כן ראו דברי ר' יעקב יוסף מפולנאה בשם הבעש"ט על הפסוק "כל אשר תמצא ידך", שעניינו קישור המעשה במחשבה: "שזהו מעלת הנוך מט"ט שהיה מייחד קודשא בריך הוא ושכינתיה [...] וזהו מעלת משה רבינו ע"ה שנאמר ואתה פה עמוד עמדי" (ר' יעקב יוסף מפולנאה, **בן פורת יוסף**, א, ברוקלין תשנ"א, עמ' ער), ועוד.

⁵⁵ ספר **דברים ערבים** מוסיף ומתאר שהבעש"ט אמר שכל הנשמות צריכות לעבור דרכו כדי לקבל תיקון (ארמן [לעיל הערה 51]). או אז "שמעו קול הברה" והבעש"ט אמר שזו נשמה "פין ג' מאות שנה" (בת 300 שנה) שבאה אליו לתיקון, ולאחר מכן נשמע קול נוסף והבעש"ט הסביר שזהו קול טבילת הנשמה בנהר דינור. אם מדובר בסיפור רציף אחד ולא בהדבקות מסורות זו על גבי זו בעת העריכה, מתברר שה"השגה" שמדובר בה, שמשה השיג בקבלת הלוחות והבעש"ט השיג בעת אכילתו, קשורה בתיקון נשמות. לדיון בנושא זה ראו קויפמן, הבעש"ט של ר' נחמן (לעיל הערה 6). מכל מקום, מסורת זו מהדהדת ב"המעשה מהלחם", שכן בסיפור זה ר' נחמן עצמו טובל בנהר דינור, כלומר מתקן את נשמתו שלו, ולאחר מכן הוא מגיע להשגה של משה רבנו - שהיבט מסוים בה הוא אולי היכולת לתקן נשמות אחרות.

שמעתי שפ"א [=שפעם אחת] היל[ה] הבעש"ט ז"ל יושב על סעודת פדיון הבן ובסוף הסעודה לקח הבעש"ט חתיכה לחם ולעס ונעשו פניו אדומים ונשתנו הרגשותיו והיו סבורים שנחנק ורצו להצילו והביט ר' זאב קוציעס בפניו ואמר הניחו לו והיה כך עד בוש וחזר מעצמו לאיתנו ושאל אותו מה היה דבר זה והשיב כשאכלתי חתיכה לחם כוונתי כוונות האכילה והשגתי עם כוונה אחת מה שכיוון משה רבינו ע"ה כשנתנ[ה] לו צפורה לאכול בפעם הראשון וכשכיוונתי יחוד זה בא משרע"ה [=משה רבנו עליו השלום] לכאן והיה מה שהיה.⁴⁸

כאשר בנות יתרו שבות אל אביהן ואומרות "איש מצרי הצילנו" (שמות ב, יט), עונה להן אביהן: "קראן לו ויאכל לחם". בתמונה שמצייר הבעש"ט ציפורה היא המגישה למשה את הלחם, ובמובן מסוים היא עצמה "הלחם אשר הוא אוכל" (בראשית לט, ו).⁴⁹ כאשר הבעש"ט אוכל את הלחם בסעודת פדיון הבן הוא מכוון לייחד באכילתו את הספירות העליונות ובכך פועל את אותו ייחוד שפעל משה, מן הסתם, באכילתו במדיין, ואף מזמן את משה רבנו עצמו, כלומר חווה התגלות של משה ומפגש עימו, גם אם הדבר נשאר לא מפורש "והיה מה שהיה". הווה אומר, הבעש"ט עצמו, בשעה שאכל את הלחם, היה שרוי במדרגתו של משה רבנו באכילתו. התנהגותו כמשה והזדהותו עם כוונתו של משה הפגישה אותו עימו בחוויה אקסטטי, שהקהל שהיה עד לה היה יכול לראות רק את ביטוייה הגופניים המזעזעים.⁵⁰

בספר **דברים ערבים** מובאת מסורת נוספת בעניין זה: "פעם אחת בא אצלו [=אצל הבעש"ט] ר' הלייב שרה"ס ונכדו הרב הצדיק ר' ברוך ז"ל והבעש"ט עסק באכילתו ואכל הרבה אמר להה"ק ר' ליב כוונתי באכילתי מה שהשיג משה בלוחות האחרונות".⁵¹ מסורת זו אינה מקבילה

⁴⁸ **שבחי הבעש"ט**, מהדורת אברהם רובינשטיין, ירושלים תשנ"ב, קסז, עמ' 261 (להלן: שבחי הבעש"ט). משמו של ר' פנחס מקוריץ מובאת האמירה "כוונות אכילה אני יודע כמו הבעש"ט". ראו **אמרי פנחס**, בני ברק תשס"ג, שער הסיפורים, א, עמ' תפד. כן ראו המסורת שלפיה ר' פנחס קיבל מהבעש"ט הנחיות "כיצד אוכלים לפני השי"ת" (שם, ב, עמ' קל).

⁴⁹ וראו מרק, התגלות ותיקון (לעיל הערה 12), עמ' 34-35. וראו רש"י לשמות ב, כ, ד"ה "ויאכל לחם - שמא ישא אחת מכם, כד"א [=כמה דאת אמרת] כי אם הלחם אשר הוא אוכל", על פי שמות רבה א, לב ("ואין אכילת לחם האמור כאן אלא אשה ודומה לו [בראשית לט, ו] כי אם הלחם אשר הוא אוכל").

⁵⁰ במקומות אחרים מסופר שר' זאב קיציס רואה שינויים בפניו של הבעש"ט, וראו למשל שבחי הבעש"ט, יח, עמ' 85-87. באחת המסורות, המתארת את עליית הנשמה של הבעש"ט ביום הכיפורים, מתואר כך: "התחיל לעשות תנועות נוראות ששחה לאחוריו עד שבא ראשו סמוך לברכיו ויראו העולם שלא יפול לארץ והיל[ן] רוצי[ם] לאחוז ולסעד אותו והיו יראים והודיעו לר' זאב קוציעס ז"ל ובא והביט בפניו ורמז שלא יגעו בו והיו עיניו בולטות ובקולו היה עושה תנועות כשור שחוט" (שם, כ, עמ' 92). רובינשטיין, בהערותיו שם, מפנה למסורות על ר' אלעזר בן דורדיא שהניח ראשו בין ברכיו וגעו בבכייה (בבלי, ברכות; שם, עבודה זרה). אך דומה כי התמונה כאן הפוכה: מדובר בתנועה "נוראה" ולא בתנועה טבעית של הנחת הראש בין הברכיים. הבעש"ט משליך את ראשו לאחור וגופו נכפף בכיוון לא טבעי, ולכן הזעזוע, ולכן גם הפחד שייפול - שאינו שייך בתנוחה עוברית. כך גם אפשר לראות את פניו ואת עיניו - מה שאי אפשר אם ראשו בין ברכיו. כלומר, ייתכן שהתנועות הנוראות של "שחה לאחוריו" זהות להשלכת הראש במונח של התמסרות מוחלטת.

⁵¹ דב בר ארמן, **דברים ערבים**, מונקאץ' תרס"ג, חלק א, דף ה ע"א, סעיף יא. מסורת נוספת מתארת את הבעש"ט הנוטל ידיו לארוחה ומכוון כוונות וגורם לכך שעל כל המסובים לשולחן נופלת תרדמה (שם, סעיף כו).

שבהקשרה מתחוללת ההתגלות לבעש"ט - סעודת פדיון הבן - באופן מילולי ביותר. הבן - הצאצא, האפיב במונחיו של בלום - עובר תהליך טרנספורמטיבי שפודה אותו ממיקומו כשני, כממשיך. הבן שנפדה הופך לאב, "רואה את האבות" ופועל כמותם, אם לא למעלה מכך. לצד אבהותו של משה - ששבה ומתגלמת בדמותם של הבעש"ט בסעודת פדיון הבן ושל ר' נחמן ב"המעשה מהלחם" - ר' נחמן פודה את עצמו מעמדתו כבן ביחס לבעש"ט. הוא לומד ממנו, נחנך ומודרך על ידו, אך הוא מתעלה עליו באופן הזדהות עם משה, התעלות גדולה כל כך עד שיש לשומרה בסוד.

סיפורו של ר' נחמן הוא פיתוח משמעותי גם של המסורת **מדברים ערבים** על אכילתו המרובה של הבעש"ט. אמנם שם מדובר על ההשגה שהשיג משה בלוחות האחרונים, שהיא ודאי גבוהה יותר מזו שהשיג בעת אכילת הלחם במדיין. אך בניגוד לסעודת פדיון הבן **בשבחי הבעש"ט**, אין מדובר במפגש של הבעש"ט עם משה, ואף לא בהזדהות עימו. ב"המעשה מהלחם", לעומת זאת, ר' נחמן משחזר במו פיו את מתן התורה.⁵⁸

סיכום: מכן לאב

אפשר לומר ש"המעשה מהלחם" מטרים בקווי המתאר שלו את "חלום הגדולה" של ר' נחמן באחרית ימיו. ב"המעשה מהלחם" נדרש ממנו באופן מעשי לרוקן את ה"מכל" שלו כדי שיוכל להכיל שפע ממקור גבוה יותר. הוא מאפס את קיומו החומרי ומתעלה לקיום רוחני גבוה, ואז זוכה להתגלות של משה - התגלות דמותו של משה אליו וגם בו עצמו. ב"חלום הגדולה" באחרית ימיו מודגש בחריפות הכאב הנפשי שבריקון. ההתרוקנות אינה מסתכמת בשימוש בסם משלשל או בטבילה בנהר, אלא מתגלמת בדחייה חברתית, בבדידות, בביקורת, ברגשי נחיתות ואשמה - עד כדי השלכת הראש לאחור. גם ההיפוך בסוף מפורש יותר: ר' נחמן זוכה לשבחים ברורים מפי האבות, הם רואים בו "פרי", כלומר צאצא, אך צאצא מפואר שהופך בעצמו לאב, ל"עץ" - ספירת תפארת - "לגאון ולתפארת".

כאמור לעיל, בלום מתאר שישה מנגנוני הגנה, שישה אופני התייחסות של האפיב, היוצר המאוחר, אל מבשרו. לדבריו, מנגנוני ההגנה הללו אנלוגיים לשישה סוגים של "יחסים רוויזיוניסטיים השולטים ביחסים הבין-פואטיים".⁵⁹ בתחום הטיפולי מנגנוני ההגנה משמשים להתמודדות יעילה עם דחפי האידי לקראת בניית אגו יציב ומאוזן, ואילו בתחום היצירתי, טוען בלום, מנגנוני ההגנה הם כלי ביטוי שבאמצעותם היוצר המאוחר מעצב את יצירת

אינטימיות המתבטאת ביכולת להזדהות עימו. זו "ראיית האבות" במובנה הרחב והעמוק ביותר - אך זהו גם המובן הבעייתי ביותר, שכן ההזדהות עם משה הופכת את ר' נחמן, הבן, לאב בעצמו. ההזדהות עם נותן התורה נראית בשלב הראשון לא מסוכנת, שכן, כפי שמדגיש מרק, ר' נחמן חוזר בסופו של דבר על אותם תכנים של ההתגלות הראשונית בסיני. אלא שמשעה שהבן הופך לאב, משעה שפיו של ר' נחמן מפיק את תורת משה, לכאורה נפתח פתח להפיק תורה נוספת או חלופית.

ר' נחמן אכן רואה עצמו כחידוש גדול שלא היה כמותו, והוא אינו מסתפק בהגיית מה שאמרו אבותיו - גם אם אלו דברי אלוהים חיים, וגם אם אלה האבות הגדולים ביותר.⁶⁰ את רצונו לראות את האבות יש אפוא להבין כעמדה נפשית שכרוכה בשאיפה לבדל את עצמו מאבותיו המופנמים בו והמוטמעים אל תוכו. ראיית האבות היא קודם כול עמידה לעומתית מול דמותם האיתנה. היא מאפשרת איזו אחיזה בהם, הבנה שלהם, תיחום שלהם - כדי לינוק מהם את המרב, ובה בעת להשתחרר מהם ולהפוך לאב המיילד את עצמו ואת צאצאיו.

לאור הבנה זו של עומק כמיהתו של ר' נחמן, ראוי לדעתי לשים לב שב"המעשה מהלחם" המוקד אינו עינוי הגוף וסיגופו. זקנו של הרך בשנים מורה לו לתת לב "להמאכלים שיאכל היום". אך המאכל היחיד שיאכל הרך בשנים הוא לחם האותיות שבסוף הסיפור! כדי להיות מסוגל לאכילה זו, להזנה זו של החיות האלוהית, הוא נדרש לרוקן את עצמו. הרך בשנים ניחם על שלא התענה יום קודם לכן, אך מטרתו ביום זה אינה להתענות; מעייניו נתונים לניקוי ולהתרוקנות עצמית, תחילה באמצעות הסם המשלשל ולאחר מכן בניקוי "דם התמצית" על ידי הטבילה בנהר דינור. להבנת, ב"המעשה מהלחם" הדגש אינו על תאוות האכילה או על סיגוף הגוף. כל שעושה הרך בשנים הוא לרוקן את עצמו מעצמו, להגיע לנקודת איפוס - רק כדי לשוב ולאכול, כלומר לשוב ולהתמלא. אך הפעם, כיוון שהתרוקן מעצמו ונולד מחדש על ידי הטבילה בנהר דינור,⁶¹ הוא נולד כמשה, כלומר הוא פוגש את משה מתוך ספיגה מלאה של ישותו.

אפשר לראות ב"המעשה מהלחם" פיתוח מרתק של המסורות על הבעש"ט: הבעש"ט הוא גם מקור השראה לסיפור, באשר מדובר בווריאציה על אכילת הלחם של הבעש"ט, והוא גם דמות בסיפור. בסיפור על סעודת פדיון הבן הבעש"ט הוא הגיבור, העובר טרנספורמציה ומזדהה עם משה, ואילו ב"המעשה מהלחם" ר' נחמן הוא הגיבור, והבעש"ט חונך אותו בפועל לקראת הזדהות דומה. אך הזדהותו של ר' נחמן הרואית ומשמעותית יותר: לא מדובר באכילתו של משה בראשית דרכו במדיין, אלא במעמד הר סיני ובמשה כנותן התורה וכמי שרואה "כל דור ודור ודורשיו". אפשר אפילו להעז ולומר שר' נחמן דרש את הסיטואציה

⁵⁸ מעניין שבמסורת הנוגעת לר' ברוך ממז'בוז' מסופר שהלה עלה על קבר הבעש"ט, סבו, קודם חג השבועות, וביקש ממנו לקבל את התורה "בקולות וברקים כמו שקיבל מרע"ה [=ממשה רבנו עליו השלום] מסיני". בחג השבועות ראה ר' ברוך שאין בכוחו לעמוד בכך, ולאחר החג נסע שוב למז'בוז', עלה על קבר הבעש"ט וביקש ממנו שייקח ממנו יכולת זו. במסורת זו היה כדי לתרום לדימויו העצמי של ר' נחמן, שהרי בניגוד לדודו הוא ראה עצמו מזדהה לחלוטין עם משה רבנו בנתינת התורה. הוא אף אמר מפורשות לר' ברוך, דודו, שהוא עולה עליו. ראו **בוצינא דנהורא**, פיוטרקוב תרמ"ו, עמ' 30 (על פי מספור שלי).

⁵⁹ בלום (לעיל הערה 5), עמ' 38.

⁶⁰ כתבי ר' נחמן ור' נתן משובצים עשרות אמירות מפליגות אשר לצדיקותו של ר' נחמן והיותו חידוש שלא נראה כמוהו. ראו לעיל מראי המקום הנזכרים בהערות 31 ו-35. עוד ראו חיי מוהר"ן, גדולות נוראות השגתו, רנח, רסו, רסט, רפד, רצ; מעלת תורתו וספריו הקדושים, שמ, שמב, שמה, שמת, שסה; שיחות הר"ן, קפא, קצו.

⁶¹ על נהר דינור ראו מרק, התגלות ותיקון (לעיל הערה 12), עמ' 32. על הטבילה בחסידות וזיקתה ללידה ראו ציפי קויפמן, "מקוה ישראל ה": טבילה בראשית החסידות, **תרביץ** פ, ג (תשע"ב), עמ' 409-425.

ר' נחמן, מתוך רצון להכירם, להזדהות עמם, להגיע למדרגתם, ולהתעלות אל מעבר להם. בהקשר זה ראינו ב"המעשה מהלחם" ביטוי לריקון עצמי, שהוא תנאי להשגת מדרגתו של משה רבנו, השגה המתגלמת במפגש עימו. עוד ראינו כי מעשה זה עצמו הוא וריאציה על מעשה דומה במסורת על הבעש"ט, המספרת על פגישתו עם משה בשעה שאכל לחם. חלום הבלהות והגדולה שחלם ר' נחמן באחרית ימיו מבטא באופן המפורש והבוטה ביותר, בחסות הלא מודע, את עמידתו מול אבותיו כולם, ואת כמיהתו העזה להכרתם ולאישורם. המשאלה הנחשפת בבירור בחלום זה משקפת את עומק חרדת ההשפעה שבתוכה ומתוכה יצר ר' נחמן, והיה לחידוש שאין כמותו.

המבשר כמכוננת את יצירתו שלו. אנה פרויד תיארה את התפתחותם של מנגנוני ההגנה משלב נמוך, שבו עוצמת פעולתו של האיד שלטת והאני העליון טרם התפתח, עד לשלב גבוה, שבו האני העליון דומיננטי.⁶⁰ בלום, לעומת זאת, מתאר התפתחות הפוכה. זו התפתחות גרסיבית במונחים טיפוליים, אך הכרחית במונחי "חוכמתם של המשוררים החזקים".⁶¹ הללו אינם שואפים לבגרות רגשית, לעידון ולמעשיות; תנועתם היא דווקא אל האיד, אל המבשר. שאיפתם לבלוע אותו ולהיבלע בו וכך לכונן את ראשוניותם.

מששת סוגי היחסים הרוויזיוניסטיים שבלום מתאר, דומה שסיפור "המעשה מהלחם" תואם את מנגנון ההגנה החמישי, שהוא מכנה "אסקסיס" (Askesis). "אסקסיס הוא התחרות עצמה, הקרב־עד־מוות עם המתים";⁶² טוען בלום, שהרי "האם המשורר החזק באמת יכול לסבול את היותו הרחבה ותו לא של המשורר הנמצא לנצח בעדיפות עליו?"⁶³ במסגרת תחרות זו, האפיב, הלא הוא "הרך בשנים", עובר תהליך כמעט אלים של טיהור עצמי שיכשיר אותו להיות היוצר שהוא שואף להיות. הוא מוותר על עצמו, מרוקן את עצמו מעצמו ובכך מגביל את עצמו, אך הגבלה זו מאפשרת לו "לקבל את התורה" - להיות השופר האולטימטיבי לדבר האל.

הצבה זו של היוצר המאוחר, ר' נחמן, במקום משה רבנו מחוללת יחס רוויזיוניסטי כפול: מול משה רבנו מצד אחד, משום שר' נחמן תופס את מקומו ומוסר את תורתו מפיו, ובכך ריקונו שלו עצמו הופך להיות הפקעת הבלעדיות של משה רבנו כמוסר התורה; ומול הבעש"ט מצד שני, משום שהבעש"ט הוא שמדריך את ר' נחמן להגיע למדרגה שבה יוכל לתפוס את מקומו של משה רבנו, וממילא להפוך בכך את יחסי האבהות עם הבעש"ט עצמו: ממקבל ומאוחר לבעש"ט הוא הופך למוסר וקדום לו. זאת ועוד, מאחר ש"המעשה מהלחם" הוא, כאמור, וריאציה על המסורות על הבעש"ט עצמו כמי שבאכילת הלחם שלו הגיע למדרגת משה, ר' נחמן מציג את עצמו לא רק בראשוניותו כנותן התורה במקום משה, אלא גם בראשוניותו כצדיק חסידי, צדיק האמת, במקום הבעש"ט.

ראיית האבות היא תמה שליוותה את ר' נחמן מברסלב לכל אורך חייו. בראשית דרכו הכמיהה "לראות את האבות" התבטאה בשאיפה לחיזיון קונקרטי. בנעוריו בבית חותנו, ר' נחמן רצה בהתגלות האבות אליו בחיזיון שנקשר למאבקו בתאוות האכילה. מאוחר יותר, קודם מסעו לארץ ישראל, נקשרה הראייה במסע עצמו ובהתמודדות הכרוכות בו.⁶⁴ במונחים של הרולד בלום, ראיית האבות אצל ר' נחמן היא בבחינת התמודדות נפשית עם לידתו המאוחרת; ראיית האבות היא העמידה מול האבות הקדומים, ועוד יותר מכך מול אבותיו הישירים של

⁶⁰ אנה פרויד, **האני ומנגנוני ההגנה**, בתרגום ארי אבנר, תל אביב: דביר, תשל"ח, עמ' 38-39.

⁶¹ בלום (לעיל הערה 5), עמ' 39.

⁶² שם, עמ' 147.

⁶³ שם, עמ' 148.

⁶⁴ ראו חיי מוהר"ן, נסיעתו לארץ ישראל, קמז. במסורת זו ובטקסטים רלוונטיים נוספים אטפל במקום אחר.